

УДК.: 631.3:63:537

ЧҮЙ ОБЛУСУНДАГЫ КӨП ЖЫЛДЫК ӨСҮМДҮКТӨРДҮ ӨСТҮРҮҮНҮН ЭКОНОМИКАЛЫК НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУНУН КЕЛЕЧЕКТҮҮ БАГЫТТАРЫ

**Белек уулу Эсенбек (0000-0002-5590-1354),
Чортомбаев Улан Тыргоотович (0000-0002-4718-1633)**

К.И.Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университети, Бишкек, Кыргыз Республикасы

Аннотация: бул макалада биз Чүй облусунда көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатууга жардам бере турган келечектүү багыттарды карайбыз. Инфраструктураны өнүктүрүү процесстери жана инновациялык ыкмаларды киргизүү продукциянын сапатын жакшыртууга жана ишканалардын кирешелүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзөт. Көп жылдык өсүмдүктөрдү баалоо жана болжолдоо көрсөткүчтөрүнүн тутуму алардын өнүгүшүн жана түшүмдүүлүгүн ийгиликтүү башкарууда маанилүү ролду ойнойт. Мындай система көп жылдык өсүмдүктөрдүн, көчөттөрдүн учурдагы абалын баалоого жана алардын келечектеги өсүшүн болжолдоого жардам берген ар кандай параметрлерди камтыйт. Көп жылдык өсүмдүктөрдү көбөйтүүнү илимий жактан негиздүү пландаштыруу үчүн алардын сапаттык абалына талдоо жүргүзүү зарыл. Убакыттын өтүшү менен кээ бир өсүмдүктөр жараксыз болуп, баланстан чыгарылып, мекеменин активдерине жаңы өсүмдүктөрдүн көчөттөрү кошулуп жатканын эске алуу керек. Тиешелүү коэффициенттерди аныктоо менен, бул процесстин интенсивдүүлүгүн эсептеп, эскирген көчөттөрдү алмаштырууну пландаштырууга болот. Андан кийин, учурдагы методдордун натыйжалуулугун аныктоо жана көбөйтүү процессин жакшыртуу стратегиясын иштеп чыгуу үчүн көп жылдык өсүмдүктөрдүн көбөйтүү абалына графикалык талдоо жүргүзүлөт. .

Өзөктүү сөздөр: көп жылдык өсүмдүктөр, экономикалык натыйжалуулук, Чүй облусу, түшүмдүүлүк, өсүмдүктөрдүн туруктуулугу, айыл чарбасы, графика, түшүмдүүлүктү жогорулатуу, айыл чарба, инновация, туруктуу өнүгүү

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ МНОГОЛЕТНИХ НАСАЖДЕНИЙ В ЧУЙСКАЯ ОБЛАСТИ

**Белек уулу Эсенбек (0000-0002-5590-1354),
Чортомбаев Улан Тыргоотович (0000-0002-4718-1633)**

Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И.Скрябина , Бишкек, Кыргызская Республика

Аннотация: в этой статье мы рассматриваем перспективные направления, которые могут способствовать повышению экономической эффективности выращивания многолетних насаждений в Чуйской области. Процессы развития инфраструктуры и внедрение инновационных подходов способствуют улучшению качества продукции и увеличению доходности предприятий. Система показателей

оценки и прогнозирования многолетних насаждений играет важную роль в успешном управлении их развитием и урожайностью. Такая система включает в себя различные параметры, которые помогают оценить текущее состояние насаждений и предположить их будущий рост. Для научно обоснованного планирования воспроизводства многолетних насаждений необходимо провести анализ их качественного состояния. Важно учитывать, что с течением времени некоторые саженцы становятся непригодными для использования и списываются с баланса, в то время как новые саженцы добавляются к активам учреждения. Путем определения соответствующих коэффициентов можно рассчитать интенсивность этого процесса и осуществить планирование замены устаревших насаждений. Затем проводится графический анализ состояния размножения многолетних насаждений, чтобы определить эффективность существующих методов и разработать стратегии улучшения процесса размножения.

Ключевые слова: многолетние насаждения, Экономическая эффективность, Чуйская область, Продуктивность, Устойчивость культур, Сельское хозяйство, график, повышение урожайности, сельское хозяйство, инновации, устойчивое развитие

PROMISING DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF CULTIVATION OF PERENNIAL PLANTATIONS IN THE CHUI REGION

**Belek uulu Esenbek (0000-0002-5590-1354),
Chortombaev Ulan Tyrgootovich (0000-0002-4718-1633)**

Kyrgyz National Agrarian University named after K. I. Skryabin, Bishkek, Kyrgyz Republic

Annotation: *in this article, we consider promising areas that can help improve the economic efficiency of growing perennial plantings in the Chui region. Infrastructure development processes and the introduction of innovative approaches help improve product quality and increase the profitability of enterprises. The system of indicators for assessing and forecasting perennial plantings plays an important role in the successful management of their development and productivity. Such a system includes various parameters that help assess the current state of plantings and predict their future growth. For scientifically based planning of the reproduction of perennial plantings, it is necessary to analyze their qualitative condition. It is important to consider that over time, some seedlings become unusable and are written off from the balance sheet, while new seedlings are added to the institution's assets. By determining the appropriate coefficients, it is possible to calculate the intensity of this process and plan the replacement of obsolete plantings. A graphical analysis of the propagation status of perennial plantations is then conducted to determine the effectiveness of existing methods and develop strategies to improve the propagation process.*

Keywords: *perennial plantings, Economic efficiency, Chui region, Productivity, Crop sustainability, Agriculture, schedule, increasing productivity, agriculture, innovation, sustainable development*

1. Киришүү

Дүйнө жүзүндө айыл чарба ресурстарын натыйжалуу пайдалануу маселелери барган сайын актуалдуу болуп баратат. Көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатууга өзгөчө көңүл бурулушу керек, анткени айыл чарбасын өнүктүрүүнүн жана айыл аймактарынын туруктуулугунун негизги фактору болуп саналат. Кыргызстандын борбордук бөлүгүндө жайгашкан Чүй облусу айыл чарбасын өнүктүрүү жана көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүү үчүн зор потенциалга ээ. Чүй облусунда көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө болгон биринчи багыт айыл чарбасына заманбап технологияларды киргизүү болушу мүмкүн. Автоматташтырылган жер семирткич тутумдарын, сугат тутумдарын жана башка инновациялык ыкмаларды колдонуу түшүмдүүлүктү жана продукциянын сапатын жогорулатат. Экинчи маанилүү багыт-инфраструктура тармагын өнүктүрүү, анын ичинде жол куруу, айыл чарба продукциялары үчүн сактоочу жайларды түзүү, ташуу системасын жаңылоо ж.б. Бул түшүмдүн коромжулугун кыскартууга, анын сакталышын жакшыртууга жана айыл чарбасына жеткиликтүүлүктү берүүгө мүмкүндүк берет. Үчүнчү маанилүү аспект болуп айыл чарба өндүрүүчүлөрүн көп жылдык көчөттөрдү өстүрүүнүн заманбап ыкмалары, анын ичинде агротехниканы, өсүмдүктөрдүн генетикасын, топуракты башкарууну ж.б. боюнча окутуу жана консультация берүү саналат (Повышение продуктивности фисташковых насаждений в Кыргызстане / Д. М. Мамаджанов, С. К. Кенжебаев, К. Т. Тургунбаев, У. Э. Белек // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – 2022. – № 4(63). – С. 41-48).

Чүй облусунда көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун

келечектүү багыттары өзүнө заманбап технологияларды киргизүүнү, инфраструктураны өнүктүрүүнү жана айыл чарба кызматкерлерин окутууну камтыйт. Бул иш-чараларды ишке ашыруу региондо айыл чарбасын туруктуу өнүктүрүүгө карай маанилүү кадамдардын бири болуп саналат. Көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн заманбап ыкмалары боюнча айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө окутуу жана консультация берүү айыл чарба тармагындагы билимдин жана көндүмдөрдүн деңгээлин жогорулатууда маанилүү ролду ойнойт. Бул айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө түшүмдүүлүктү жогорулатуу үчүн азыркы технологияларды жана илимий жетишкендиктерди натыйжалуу пайдаланууга мүмкүндүк берет. Бул ыкманын аркасында продукциянын сапатын жакшыртууга жана айыл чарба ишканаларынын экономикалык абалын жакшыртууга болот. Инфраструктураны өнүктүрүү жана заманбап технологияларды киргизүү да аймактын айыл чарбасын жана экономикасын туруктуу өнүктүрүүдөгү маанилүү кадамдар болуп саналат.

Айыл чарба өндүрүүчүлөрүн окутуу жана консультация берүү аркылуу жаңы ыкмалар жана технологиялар жөнүндө маалымдуулукту жогорулатуу, ошондой эле көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүү жаатындагы алдыңкы тажрыйбаларга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу керек. Бул өз кезегинде өндүрүштүн көбөйүшүнө жана айыл чарба продукциясынын сапатынын жакшырышына алып келиши мүмкүн болгон айыл чарба кызматкерлеринин кесипкөйлүгүнүн жана компетенттүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатууга өбөлгө түзөт. Мындан тышкары, окутуу жана кеңеш берүү өндүрүштү башкарууну жакшыртууга жана оптималдаштырууга өбөлгө түзөт, бул айыл чарба ишканаларынын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка болгон жөндөмдүүлүгүн жогорулатат. Ошондой эле айыл чарбасын туруктуу өнүктүрүүгө жана айлана-чөйрөгө терс

таасирин азайтууга жардам берет. Окутуу жана консультация берүү, ошондой эле жаңы жумуш орундарын түзүү жана жергиликтүү экономиканы өнүктүрүү аркылуу айыл чарба жамааттарын өнүктүрүүгө жана жергиликтүү тургундардын жашоосун жакшыртууга жардам берет. Бул максатка жетүү үчүн Чүй облусунда көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн методдоруна, алардын натыйжалуулугуна жана көйгөйлүү учурларына талдоо жүргүзүү зарыл. Мындан тышкары, көп жылдык өсүмдүктөрдүн сортторун жакшыртуу, жер семирткичтерди жана кыртышты иштетүүнүн инновациялык методдорун колдонуу, ошондой эле өсүмдүктөрдү багууда заманбап технологияларды киргизүү боюнча изилдөөлөргө көңүл буруу маанилүү (А.Н. Дикань 2001. — 408 с). Айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүү боюнча окутуу жана консультация берүү айыл чарба продукциясын өндүрүүнү жакшыртууда жана айыл чарбасынын кирешелүүлүгүн жогорулатууда маанилүү ролду ойнойт. Агротехниканын заманбап ыкмаларын үйрөнүү жана жаңы технологияларды киргизүү менен, айыл чарба өндүрүүчүлөрү өз продукцияларынын түшүмдүүлүгүн жана сапатын жогорулатып, айыл чарбасын экономикалык өндүрүмдүүлүгүн туруктуу кыла алышат (А.Н. Дикань 2001. — 408 с).

2. Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Изилдөө методдору статистикалык маалыматтарды комплекстүү карап чыгуу, айылчарба өндүрүүчүлөрүн сурамжылоосун эске алуу, эксперттик баалоону, ар кандай айдоо ыкмаларын жана технологияларын салыштырмалуу изилдөөлөрдүн негизинде көп жылдык өсүмдүктөрдү баалоо жана болжолдоо көрсөткүчтөрүнүн системасын анализ кылып графиктин негизинде аныктап чыгып сунуш берүү. Изилдөөнүн материалдары жана изилдөө методдордун аспектилери жана ыкмалары төмөндөгүдөй:

□ Чүй облусунда көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык

натыйжалуулугун талдоо;

□ Чүй облусунда көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн колдонуудагы методдорун изилдөө;

□ Көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн потенциалдуу келечектүү багыттарды баалоо;

□ Көп жылдык өсүмдүктөрдүн көбөйүшүн талдоо методикасынын структурасы;

□ Көп жылдык өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүн баалоо жана болжолдуу көрсөткүчтөрдүн системасын иштеп чыгуу;

□ Көп жылдык өсүмдүктөрдү талдоо жана анализдөө;

3. Изилдөө натыйжалары

Изилдөөнүн натыйжалары Чүй облусундагы көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүү менен алектенген агрардык ишканалар үчүн, ошондой эле облусту өнүктүрүү жана айыл чарба чөйрөсүндө чечим кабыл алуучу региондук бийлик органдары үчүн көп жылдык өсүмдүктөрдү баалоо жана болжолдоо көрсөткүчтөрүнүн системасы. Көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүү экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун натыйжалары болуп мөмө-жемиштерди өндүрүүнүн жана сатуунун көлөмүнүн көбөйүшү, алардын өздүк наркынын төмөндөшү жана региондун адистештирилген чарбаларынын ишинин рентабелдүүлүгүнүн өсүшү саналат.

Көп жылдык мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн инновациялык технологияларын киргизүү комплекстүү мамилени жана чакан тармактын бардык өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылган татаал маселе. Жогоруда айтылгандар көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу багыттарын аныктоо боюнча изилдөөнүн актуалдуулугун тастыктайт.

Мөмө-жемиш өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун маанилүү шарты болуп натыйжаларды кеңири киргизүүгө

негизделген чакан тармактарда өндүрүштү интенсификациялоо саналат. Чакан сектордогу өндүрүштүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун келечектүү багыттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- өндүрүштү рационалдуу жайгаштыруу, адистештирүү жана концентрациялоо;

- жогорку натыйжалуу жана жогорку сапаттагы сортторду тандоо жолу менен көчөттөрдүн сорттук курамын өркүндөтүү;

- өндүрүш процесстерин комплекстүү механизациялоо жана автоматташтыруу;

- көп жылдык өсүмдүктөрдү химиялаштыруу, азыктандыруу жана сугаруу ыкмаларын өркүндөтүү;

- мөмө - жемиштерди айыл чарбасында кайра иштетүүнү жана узак мөөнөткө сактоону уюштуруу.

Чакан тармакта өндүрүштү интенсификациялоо төмөнкү багыттарда жүргүзүлөт:

- кадимки бак отургузуу технологиясына салыштырмалуу 1 гектарга бир нече эсе көп жылдык өсүмдүктөрдү батыра турган жогорку түшүмдүү мөмө-жемиш өсүмдүктөрүн отургузуу;

- негизги илдеттерге жана зыянкечтерге туруктуу көп жылдык өсүмдүктөрдүн жогорку түшүмдүү сортторун өндүрүшкө киргизүү;

- көп жылдык өсүмдүктөрдү бир убакта азыктандыруу мүмкүнчүлүгү менен сугаруунун заманбап системаларын киргизүү;

- мөмө-жемиш өсүмдүктөрүн өстүрүүнү комплекстүү механизациялоо, анын ичинде түшүм жыйноо жана өсүмдүктөрдү бутуо сыяктуу эмгекти көп талап кылган процесстер

- көп жылдык өсүмдүктөрдү, бакчаларды реконструкциялоо (А.Н. Дикань 2001. — 408 с).

Ошол эле учурда, чакан өнөр жай өндүрүшүндө инновациялык технологиялардын кеңири кабыл алынышы төмөнкү себептер менен чектелген:

- чакан тармактарда технологиялык

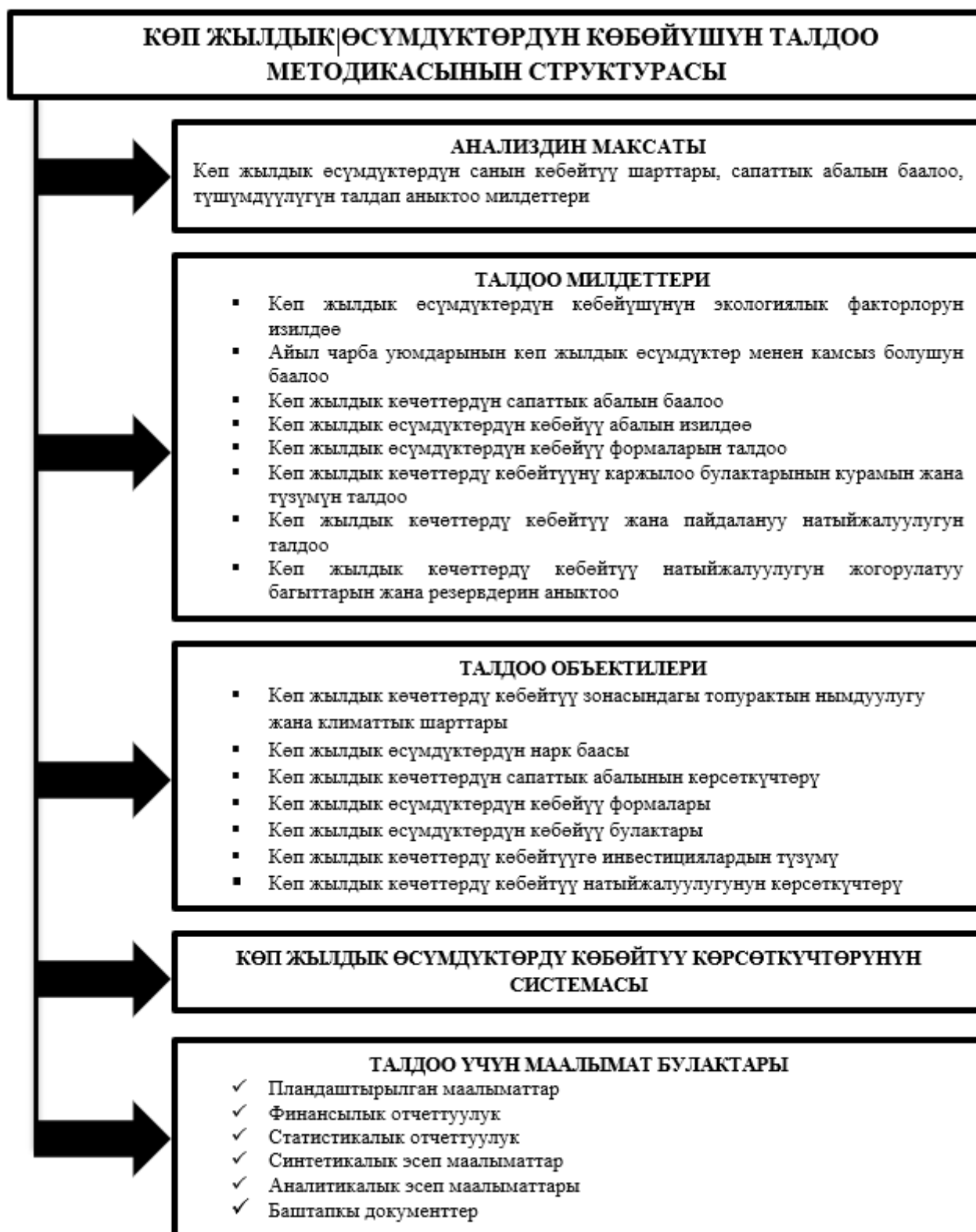
процесстерди механизациялаштыруу үчүн техниканын санын көбөйтүү ;

- көчөттөрдү өстүрүүнүн интенсивдүү технологияларына өтүү үчүн өндүрүүчүлөрдүн акча каражаттарынын чектелүүлүгү жана кредиттик ресурстардын наркынын жогору болушу;

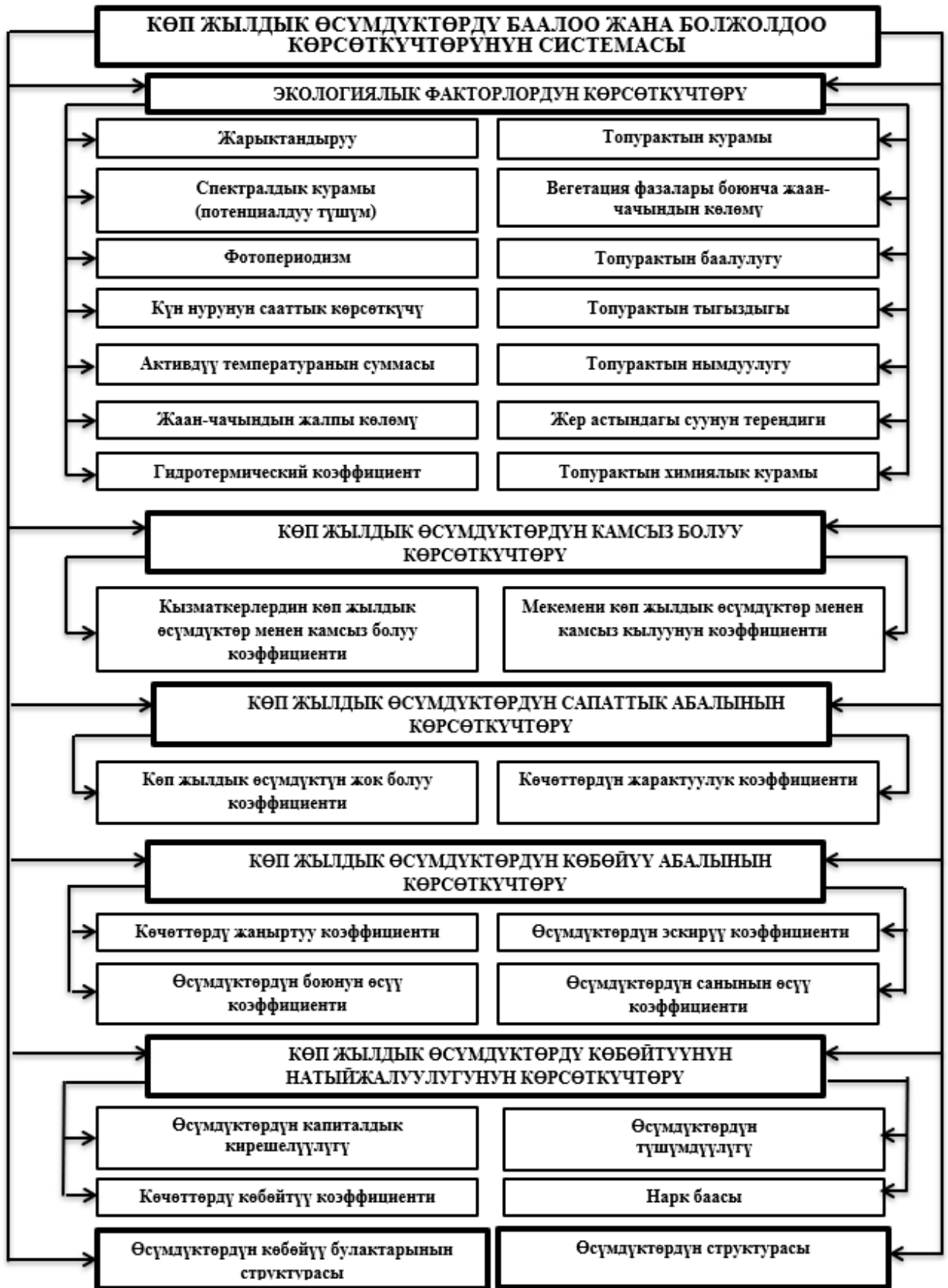
- көп жылдык көчөттөрдү түзүүнүн жана эксплуатациялоонун өзгөчөлүктөрү менен шартталган бакчаларды өстүрүүнүн интенсивдүү технологияларына өтүүнүн эмгек сыйымдуулугун жогорулатуу;

- чакан тармактын продукцияларын сактоо жана кайра иштетүү инфраструктурасынын өнүкпөгөндүгү, бул өндүрүүчүлөрдү жагымдуу баа конъюктурасы мезгилинде жемиштерди жана аларды кайра иштетүү продуктуларын сатуунун эсебинен кошумча киреше алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуусун жок кылуу.

Көп жылдык көчөттөрдү өстүрүүнү башкаруу процессине таасир этүүчү экологиялык факторлорду системалуу изилдөө жок. Көп жылдык өсүмдүктөрдүн биология жана экология маселелери Крым окумуштуулары Дикан А.П., В. Ф. Вильчинский, Э. А. Верновский, И. Я. Зайцтын эмгектеринде. Аналитикалык көрсөткүчтөрдүн тутумундагы экологиялык факторлордун баштапкы абалы көп жылдык өсүмдүктөрдүн табигый келип чыгышы менен шартталган. Камсыз кылуунун негизги көрсөткүчтөрүнө төмөнкүлөр кирет: уюмдун камсыздоо коэффициентин жана кызматкерлердин көп жылдык өсүмдүктөр менен камсыз болуу коэффициенти. Көп жылдык көчөттөрдү башкарууда экологиялык факторлор чоң роль ойнойт (Виноградарство Крыма: Учебное пособие / А.Н. Дикань и др. 2001. — 408 с). Экологиялык факторлордун баштапкы абалы көп жылдык өсүмдүктөрдүн системасынын натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна таасирин тийгизет. Ошентип, аналитикалык көрсөткүчтөр тутумундагы экологиялык факторлорду талдоо жана эсепке алуу көп жылдык көчөттөрдү натыйжалуу башкарууга жана каалаган натыйжаларга

1-графика. Көп жылдык өсүмдүктөрдүн көбөйүшүн анализдөө методикасы

2-графика. Көп жылдык өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүн баалоо жана болжолдоо көрсөткүчтөрүнүн системасы (Глушко Елена Владимировна, *Научный Вестник: финансы, банки, инвестиции*. 2018. №4 45).

жетишүүгө мүмкүндүк берет. Көп жылдык өсүмдүктөрдү көбөйтүүнү талдоодо жогоруда көрсөтүлгөн көрсөткүчтөр белгилүү аналитикалык мааниге ээ (Э. Белек у., У. Т. Чортомбаев., К. Т. Тургунбаев., Т. Ж. Жумалиев 2023. – No. 2(65). – P. 248-257).

Көп жылдык өсүмдүктөрдүн көбөйүү абалына талдоо жүргүзүү бул көрсөткүчтөрдүн мезгил боюнча динамикасында сунушталат, бул айыл чарба уюмдарынын кайра өндүрүү саясатын калыптандыруу үчүн маалыматтык базаны камсыз кылат. Ошол эле учурда көп жылдык өсүмдүктөрдүн көчөттөрүн өстүрүүнүн абалына өз убагында каржылоо чоң таасирин тийгизет (Дикань А.П. 2013. — 276 с). Айыл чарба уюмдарынын көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнү каржылоо булактарынын курамына жана түзүмүнө талдоо жүргүзүп салыштыруу, динамиканы колдонуу жолу менен ишке ашырылышы керек. Ошондой эле көп жылдык өсүмдүктөрдү вертикалдуу жана горизонталдуу талдоо жүргүзүү зарыл, бул өсүмдүктөрдү калыбына келтирүүнү каржылоонун багыттарын, көлөмдөрүн аныктоого жана өз убагында координациялык башкаруу чечимдерин кабыл алууга мүмкүндүк берет (Куруленко, Т. А. 2022. – № 6(306). – С. 43-46).

Көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн натыйжалуулугу айыл чарба мекемелеринин финансылык ресурстар менен камсыз болушунан да көз каранды. Мөмө-жемиш өсүмдүктөрдүн натыйжалуулугу көп жылдык өсүмдүктөрдү талдоонун негизги этаптарынын бири болуп саналат (Н. Джангарашева, М. Мыкыбаев, Б. Бектурганова 2022. – No. 1. – P. 153-159). Бул көрсөткүчтү изилдөө мезгилдери боюнча динамикада кароо керек, анткени анын өсүшү көчөттөрдү натыйжалуу пайдаланууну мүнөздөйт, ал эми анын азайышы айыл чарба мекемесинин кайра өндүрүүгө кеткен чыгымдарынын көбөйгөндүгүн күбөлөндүрөт (Гинзбург, М. Е. 2021. – № 3(167). – С. 21-28).

Бирок, маанилүү капиталдык салымдарды талап кылган, мисалы,

тамчылатып сугаруу системасы, мульчирования жаңы агротехнологиялык иш-чараларды өздөштүрүүдө көрсөткүчтүн азайышынын негизинде өзүн-өзү актай тургандыгын эске алуу керек. Ошондой эле репродукциянын натыйжалуулугун талдоо деп көп жылдык өсүмдүктөрдү түзүүгө жана пайдаланууга инвестициялардын натыйжалуулугун баалоо деп түшүнүү керек.

Бул аналитикалык баалоонун негизги көрсөткүчтөрүнө биздин оюбузча, төмөнкүлөр камтышы керек:

- көп жылдык көчөттөрдү көбөйтүү коэффициенти
- капиталдык кирешелүүлүктүн көрсөткүчү
- алынган продукциянын өздүк наркы жана түшүмдүүлүгү

Репродукциянын натыйжалуулугун талдоо деп көп жылдык көчөттөрдү түзүүгө жана пайдаланууга инвестициялардын натыйжалуулугун баалоо деп түшүнүү керек. Көп жылдык өсүмдүктөрдүн көбөйүшүнүн маңызы узак мезгил бою мөмө берүүчү көчөттөрдүн туруктуу аянттарын оптималдуу деңгээлде сактоо болуп саналат, бул айыл чарба өндүрүшүнүн көлөмүнө түздөн-түз таасирин тийгизет, алардын структурасын изилдөө менен талдоону улантуу максатка ылайыктуу (Р. А. Алборов, Л. И. Хоружий, С. М. Концевая 2022. – № 4. – С. 259-269).

Көп жылдык өсүмдүктөрдүн структурасын аналитикалык баалоо көчөттөрдү натыйжалуу пайдалануу көрсөткүчтөрүн пландаштырууда, ошондой эле тармактык инвестицияларды негиздүү пландаштыруунун негизинде ишке ашыруу керек. Бул максатта талдоону иш жүзүндө жетишилген деңгээлди жана пландаштырылган көрсөткүчтөрдү салыштыруу жолу менен өз убагында жүргүзүү керек. Көп жылдык өсүмдүктөрдүн көчөттөрүн натыйжалуу пайдалануу үчүн, алардын түшүмдүүлүгүнө таасир этүүчү өсүмдүктөрдүн биологиялык жашын эске алуу менен, алардын структурасын анализдөө керек.

4. Талкуулоо

Макалада баса белгиленген негизги аспектилердин бири айыл чарбасында көп жылдык өсүмдүктөрдү пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу зарылчылыгы болуп саналат. Бул контекстте өндүрүш процесстерин оптималдаштырууга, продукциянын сапатын жакшыртууга жана чыгымдарды азайтууга багытталган ар кандай келечектүү ыкмалар сунушталат. Ошондой эле макалада көп жылдык өсүмдүктөрдү пландаштырууда жана башкарууда экономикалык факторлорду эске алуунун маанилүүлүгү белгиленген. Бул өсүмдүктөрдүн туруктуулугуна жана жогорку өндүрүмдүүлүгүнө жетишүү үчүн зарыл болгон өсүмдүктөрдүн өсүшүнө жана өнүгүшүнө климаттык шарттардын, кыртыштынкурамынын, сууресурстарынын жеткиликтүүлүгүнүн жана башка факторлордун таасирин талдоону камтыйт. Ошентип, Чүй облусунда көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн көп жылдык өсүмдүктөрдү баалоо жана болжолдоо көрсөткүчтөрүнүн системасын сунуштап, бул жалпы региондун айыл чарбасын жана экономикасын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

5. Корутундулар

Көп жылдык өсүмдүктөрдүн көбөйүшүн талдоо жана системалаштыруу айыл чарба ишканаларын өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгуу жана рынокто алардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн маанилүү курал болуп саналат. Бул ыкма көп жылдык өсүмдүктөрдүн абалына жана динамикасына талдоо жүргүзүүгө, продукцияны өндүрүү жана сатуу үчүн алардын потенциалын баалоого, ошондой эле ресурстарды натыйжалуу пайдаланууну пландаштырууга жана өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет. Ошентип, белгиленген багыттарды изилдөө көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнү талдоо методикасын түзүүгө мүмкүндүк берди.

Көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнү талдоонун сунуш кылынган методикасын жана көп жылдык өсүмдүктөрдү кайра өстүрүүнү баалоонун жана болжолдоонун аналитикалык көрсөткүчтөр системасын практикалык колдонуу тармактык активдердин кайра өстүрүүнү башкаруу системасын эсепке алуу аналитикалык камсыздоонун сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берет, бул тыянактардын салмагын жана жалпы эле чарбалык иштин натыйжалуулугун негиздейт. Ошондой эле, көп жылдык өсүмдүктөрдүн көбөйүшүн баалоо максатында аналитикалык көрсөткүчтөрдүн системасы түзүлгөн. Көрсөткүчтөрдүн түзүлгөн системасына таянуу менен көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнү комплекстүү баалоону жана болжолдоону камсыз кылуу максатында экологиялык, ресурстук жана экономикалык факторлордун аракетин эске алуу зарыл. Кайра өндүрүү процесстеринин динамикасын жана натыйжалуулугун аналитикалык баалоонун системалуулугунан көп жылдык өсүмдүктөрдү (биологиялык ресурстарды) пайдалануунун сарамжалдуулугу жана менеджменттин стратегиялык деңгээлиндеги координациялык башкаруу чечимдеринин натыйжалуулугунан көз каранды. Мында көп жылдык өсүмдүктөрдү өстүрүүнү баалоонун аналитикалык жол-жоболорунун ырааттуулугун сактоо маанилүү болуп саналат, бул кайра өстүрүүнүн формалары жана багыттары боюнча реалдуу болжолдоолорду түзүүгө мүмкүндүк берет.

6. Колдонулган адабияттар

1. Виноградарство Крыма: Учебное пособие / А.Н. Дикань и др. — Симферополь: Бизнес Информ, 2001. — 408 с.

1. Глушко Елена Владимировна, Грекова Вита Анатольевна. Система аналитических показателей оценки и прогнозирования воспроизводства многолетних насаждений // Научный Вестник: финансы, банки, инвестиции. 2018. №4 (45). URL: <https://cyberleninka.ru/>

article/n/sistema-analiticheskikh-pokazateley-otsenki-i-prognozirovaniya-vosproizvodstva-mnogoletnih-nasazhdeniy (дата обращения: 05.02.2024).

2. Глушко Е. В. Формирование требований к учетно-аналитической информации [Текст] / Е.В. Глушко // Дни науки КФУ им. В.И. Вернадского: сб. тезисов участников II научной конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов, студентов и молодых ученых. Т.5, в двух частях. — Симферополь, 2016. — С. 570–571.

3. Дикань А.П. На пути к успешному виноградарству / А.П. Дикань. — Симферополь: Бизнес-Информ, 2013. — 276 с.

4. Куруленко, Т. А. Состояние и развитие учета животных основного стада и многолетних насаждений как части биологических активов / Т. А. Куруленко // Бухгалтерский учет и анализ. – 2022. – № 6(306). – С. 43-46.

5. Гинзбург, М. Е. Особенности определения кадастровой стоимости сельскохозяйственных угодий, занятых многолетними насаждениями (плодовыми садами) / М. Е. Гинзбург, П. М. Сапожников, Т. М. Гинзбург // Использование и охрана природных ресурсов в России. – 2021. – №

3(167). – С. 21-28.

6. Джангарашева, Н. Қазақстандағы көпжылдық екпелердің жерлерін бағалау әдістемесі / Н. Джангарашева, М. Мыхыбаев, Б. Бектурганова // Аграрлық нарық проблемалары. – 2022. – №. 1. – Р. 153-159.

7. Учет капитальных вложений на закладку и затрат на выращивание плодово-ягодных многолетних насаждений и виноградников / Р. А. Алборов, Л. И. Хоружий, С. М. Концевая [и др.] // Бухучет в сельском хозяйстве. – 2022. – № 4. – С. 259-269

8. Мөмө-жемиш өсүмдүктөрдү чарбалык жерге жайгаштыруунун экономикалык - математикалык методдордун негизинде моделдөөнү уюштуруу жана жакшыртуу / У. Э. Белек, У. Т. Чортомбаев, К. Т. Тургунбаев, Т. Ж. Жумалиев // К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин жарчысы. – 2023. – №. 2(65). – Р. 248-257.

9. Повышение продуктивности фисташковых насаждений в Кыргызстане / Д. М. Мамаджанов, С. К. Кенжебаев, К. Т. Тургунбаев, У. Э. Белек // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – 2022. – № 4(63). – С. 41-48.